

The Royal Coin Cabinet

The National Museum of Economy of
the Kingdom of Sweden

Papers in Economic and Social History
(in Swedish and in English)

Number 01, January 2012

**Näringsförändringar i Sverige,
åren 1750–2010**

Christopher Lagerqvist

KUNGL. MYNTKABINETTET

UPPSALA UNIVERSITET

THE UNIVERSITY OF OXFORD

NÄRINGSFÖRÄNDRINGAR I SVERIGE, ÅREN 1750–2010

I detta inledande kapitel ges en kort introduktion till hur de svenska näringarna har utvecklats under de senaste 360 åren. Trots det långsiktiga perspektivet utgör den moderna tjänstesektorns framväxt och expansionsfas, under de senaste 60 åren, ett huvudsakligt fokus. En bärande tes är att den moderna tjänstesektorns expansion bygger vidare på den industriella epoken, på samma sätt som den industriella epoken möjliggjordes genom jordbrukets effektiviseringar. För att förstå den moderna ekonomin är det med andra ord nödvändigt att analysera övergången från ett jordbrukssamhälle till ett industri- och tjänstesamhälle. Artikelns långsiktiga fokus ökar inte bara förståelsen för de genomgripande ekonomiska och sociala förändringar som dagens högingustiella länder har genomgått, utan bidrar även med insikter om de förändringar som många länder nu genomgår eller förväntas genomgå framöver.

Fram till mitten av 1800-talet försörjde sig omkring 80 procent av Sveriges befolkning av jordbruk med binärningar (se diagram 1). Hantverk, handel, tjänster och övriga näringar uppgick gemensamt till omkring 20 procent. I mitten av 1800-talet inleddes en ny fas i Sveriges ekonomiska och sociala historia. De areella näringarnas betydelse började successivt avta och människors sätt att leva, försörja sig och organisera sitt arbete förändrades i grunden.¹ År 1870 arbetade ungefär 70 procent av den svenska befolkningen inom jordbruket och dess binärningar. Andelen sysselsatta inom industri och hantverk uppgick till drygt 15 procent. Fyrtio år senare hade de areella näringarnas andel sjunkit till drygt 40 procent av sysselsättningen medan andelen för industri och hantverk stigit till drygt 30 procent. Åren 1900–1960 tilltog industrinäringens betydelse i ekonomin och från 1950 och framåt växte tjänstesektorn kraftigt. Under de 25 år som följde efter andra världskrigets slut försvann omkring 60 procent av arbetskraften inom jordbruket samtidigt som arbetsstyrkan inom tjänstesektorn fördubblades.

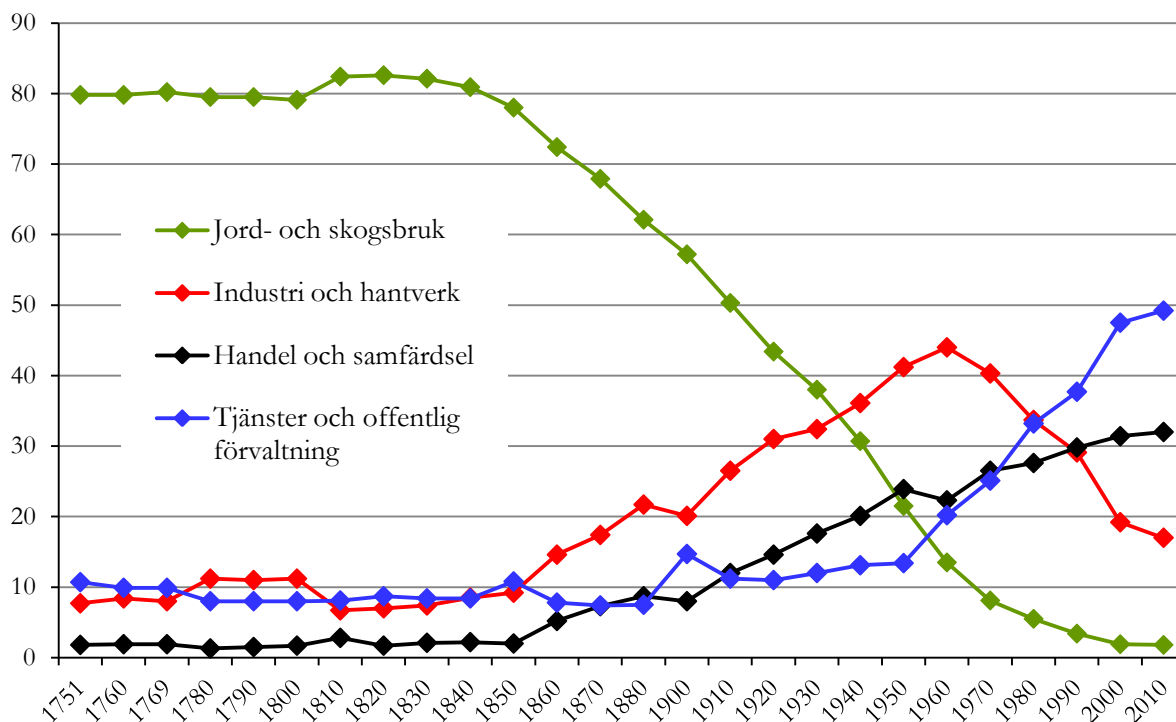
Under *det gyllene kvartsseket*, åren 1948–1973, fick alltfler jobb och levnadsstandarden ökade rekordartat. En liknande välståndsutveckling ägde även rum i andra länder, om än inte lika påtaglig som i Sverige. Svensk ekonomi gynnades framför allt av hög internationell efterfrågan på varor från bland annat verkstadsindustrin, med sin höga förädlingsgrad. Efter år 1965 steg inte sysselsättningen inom industrin. Istället blev nya försörjningslösningar inom tjänstesektorn allt viktigare. Under 1970-talet drabbades Sverige av en allvarlig strukturkris, vars effekter synliggjordes redan i slutet av 1960-talet genom stagnerande tillväxt. Bretton Woods-systemets sammanbrott, år 1971, och *oljekrisen*, åren 1973–1974, bidrog starkt till strukturkrisens omfattning, som förvärrades i mitten av 1970-talet genom den förda *överbrygningspolitiken*. Resultatet blev sjunkande industrikapacitet och en rad devalveringar mellan åren 1976 och 1982. Devalveringarna förbättrade på kort sikt villkoren för basnäringarna, vilka genomgick omfattande rationaliseringar och effektiviseringar. I övrigt fortsatte tjänstesektorn att expandera. Efter

¹ Med begreppet *areella näringar* avses de näringsgrenar som använder land och/eller vatten för produktion eller fångst av biologiskt relaterade varor och tjänster, såsom boskapsskötsel, åkerbruk, skogsbruk, fiske, jakt och bärplockning.

högkonjunkturen i slutet av 1980-talet, med bland annat lägre arbetslöshet och expansiv byggindustri, synliggjordes djupgående problem i ekonomin och i början av 1990-talet bröt en allvarlig ekonomisk kris ut – enligt flera bedömare den värsta som Sverige upplevt sedan 1930-talet. Tio år senare var handels- och tjänstesektorerna lika dominerande som jordbrukssektorn hade varit under 1870-talet. Skiftet mellan industri- och tjänstenäringarna accelererade under och strax efter 1970-talets och 1990-talets kriser i ekonomin.² Under 1970-talet expanderade i huvudsak *offentliga tjänster* och under 1990-talet stod framför allt *privata tjänster* för expansionen, enligt nedan.³

Nämnda utveckling rymmer betydande skillnader av regional och social karaktär.⁴ Teknologisk utveckling och förändringar av de ekonomiska aktiviteterna fick dock en avgörande betydelse oavsett var i riket man bodde. Näringarnas förändrade karaktär, åren 1750–2010, kan i allt väsentligt analyseras utifrån fyra övergripande processer: (1) *den agrara revolutionen*, (2) *den industriella revolutionen*, (3) *förändringar av befolkningen och dess sammansättning*, samt (4) *tjänstesektorns expansion*, åren 1950–2010. I återstoden av detta kapitel behandlas nämnda processer närmare.

Diagram 1: Sysselsättning efter näringsgren i riket, åren 1750–2010, angiven i procent.

Källa: Tabellverket, Statistiska tabellkommissionen och SCB.

² För en teoretisk ingång, se Schumpeter (1942). För en internationell utblick, se t ex Caballero & Hammour (1996), s. 805–852.

³ Se t ex Storrie (2001), s. 3.

⁴ För en europeisk jämförelse, se t ex Broadberry & O'Rourke, red., (2010), volym 2, kapitel 9 och 12.

1) Den agrara revolutionen

Den agrara omvandlingen föranleddes av jordbrukets mekanisering, effektivare bruknings- och odlingsmetoder (särskilt *skiftesrörelse*, *utdikning*, och *växelbruk*), nyodling samt förbättrad växtodling och djuravel.⁵ De direkta effekterna blev stigande produktionsvolymerna och ökad produktivitet. Samtidigt förändrades ägandeformerna och de kollektiva brukningsmetoderna avskaffades. Under senare delen av 1800-talet tilltog specialiseringen. Den internationella konkurrensen, främst från USA, blev emellertid allt hårdare, vilket resulterade i att det svenska jordbruket blev allt mer inriktat på animalieproduktion. Den framväxande kommersialiseringen bidrog till en social förändring av det svenska samhället med närmast explosionsartad befolkningstillväxt som pådrivande faktor. Samtidigt som stora grupper i samhället fick det mycket bättre, ökade inkomstspridningen. En allt större del av landsbygdens befolkning kunde inte försörja sig på utkomsterna från det egna jordbruket, utan valde att emigrera (se nedan) eller att söka sig in till städer och tätorter. Urbaniseringen välkomnades av industrin, som på så vis kunde tillgodose sitt behov av arbetskraft.

Jordbrukets mekanisering och effektivisering föregår tjänstesektorns framväxt.

2) Den industriella revolutionen

Under de senaste 300 åren har mänskligheten upplevt en av de största och mest genomgripande förändringar någonsin, övergången från ett bondesamhälle till ett industri- och tjänstesamhälle. Den *industriella revolutionen* var, trots sitt namn, ingen ögonblicklig företeelse, men kom alltjämt att omfatta stora delar av västvärlden och förändrade i grunden människors sätt att leva, försörja sig och organisera sitt arbete. Efter andra världskriget har den industriella revolutionen spridit sig till ännu fler länder och världsdelar.⁶

⁵ Den svenska skiftesrörelsen genomfördes i tre steg: (1) *storskifte*, år 1749, (2) *ensskifte*, år 1803, samt (3) *laga skifte*, år 1827. För mer information, se t ex Lagerqvist (1997), s. 3–7. Se även Gadd (2000).

⁶ Se t ex Lagerqvist (2011).

I början av 1800-talet levde ungefär 90 procent av den svenska befolkningen i byar på landsbygden och försörjde sig i huvudsak (men inte enbart, se diagram 1) av utkomster från jord- och skogsbruk med binärningar. Produktionen bestod i allt väsentligt av livsmedel som konsumerades under året och *hushållet* var den centrala arbetsenheten.⁷ Beroendet av väder och vind var påfallande och försörjningen var både osäker och otrygg. Städerna stod, även i ett internationellt perspektiv, för en obetydlig andel av försörjningen. Tvåhundra år senare är förhållandet det omvända: De flesta bor i städer eller tätorter och försörjer sig av relativt trygga löneinkomster från industri- och tjänstesektorerna. I takt med att de två sistnämnda sektorerna expanderade, minskade antalet sysselsatta inom jordbruksnäringen. År 2000 var knappt tre procent sysselsatta inom jordbruket. Trots det förser dagens jordbrukare betydligt fler människor med livsmedel än tidigare, vilket är en konsekvens av näringens effektivisering, genom rationalisering och mekanisering.⁸

Mer konkret kan den industriella revolutionen definieras som en fortlöpande process med ekonomisk tillväxt (krig och katastrofer undantagna), som gör att varje generation erhåller högre produktion och konsumtion än den föregående. Nämda process består av åtta faktorer som samverkar: (1) vetenskap och beprövad erfarenhet sprids brett till produktionen för marknader, (2) produktionen för nationella och internationella marknader specialiseras – i motsats till produktion för husbehov, (3) urbanisering, (4) produktionen byggs ut och avpersonifieras, dvs blir mindre beroende av familjer och hushåll och mer beroende av företags- och bolagsformer, inklusive allmänna/offentliga företag, (5) arbetskraften övergår från sektorer med produktion av primära produkter till sektorer med produktion av varor och tjänster, (6) kapitalanvändningen intensifieras och ersätter eller kompletterar mänskliga ansträngningar genom arbetsbyten, (7) nya sociala och yrkesmässiga samhällsgrupper växer fram och fastställer, genom ägande, andra produktionstillgångar än mark, exempelvis kapital, samt (8) produktionen blir mer energiintensiv och mer beroende av nya energiformer för sin expansion. När dessa åtta faktorer samverkar växer befolkningen samtidigt som varu- och tjänstevolymer ökar.

Den industriella revolutionens förlopp kan delas in i tre faser: (1) *industrialismens genombrott*, som genomsyrades av fabrikssystemets tillväxt, införandet av ny teknik och ny drivkraft (ånga) samt nya sätt att organisera produktion och försäljning, (2) *massproduktion* och *stordriftsfördelar*, med innovationer som löpandeband, elektrifiering och förbränningsmotorn, samt (3) *mikroteknologin*, individualistiskt präglade konsumtionsmönster, anpassningsbara produktionsmönster samt flexibla sätt att organisera produktion och försäljning. Under den tredje fasen koncentrerar och renodlar större företag sina verksamheter, vilket leder till utförsäljningar och utplaceringar av produktionen i länder som erbjuder billig arbetskraft och relativt låga markpriser. Som en följd

⁷ För en vidareutveckling av *hushållsbegreppet*, se t ex Hanssen (1978), Rydén (1990), samt Florén & Rydén (1992).

⁸ Resultatet av nämnda effektiviseringar blev att många svenska småjordbruk avvecklades och att landsbygden på sina håll omvandlades till rena ödebygder. Skolor lades ned, affärer stängdes och övrigt serviceutbud försvann. I vissa bygder nedmonterades den sociala infrastrukturen successivt. Trots det fick stora delar av befolkningen del av de offentliga tjänsternas tillväxt. Glesbygdens avfolkning beskrivs ofta som en linjär process, men den inrymmer likväl olika individuella strategier och livsöden. För mer information, se Lagerqvist (2008).

växer antalet underleverantörer i ekonomin samtidigt som fler länder påbörjar sin resa mot industrialisering och modernisering.

De tre faserna bryter ut vid olika tidpunkter i olika länder. Den första industriella revolutionen inträffade, för första gången, i Storbritannien i mitten av 1700-talet medan den andra industriella revolutionen ägde rum, för första gången, i USA åren omkring 1900. Den tredje industriella revolutionen påbörjades i flera högindustrialiserade länder i mitten av 1970-talet. I Sverige inträffade den första fasen i slutet av 1800-talet. De första textilfabrikerna kom dock redan under 1830-talet och under 1850-talet etablerades ångsågar längs med stora delar av Norrlandskusten. På 1870-talet uppfördes de första järn- och stålverken och slutligen, under 1890-talet, kom konsumtionsvarufabriker, massafabriker och mekaniska verkstäder. Därmed var den första fasen ett faktum. Den andra fasen är svårare att avgränsa i tid. Tendenser till masstillverkning fanns redan i slutet av 1800-talet, inom vapenindustritillverkningen och inom större verkstadsföretag, men något genombrott kan inte noteras förrän i början av 1900-talet, främst under 1930-talet. Först efter andra världskriget fick Sverige tillräckligt stora marknader, tillräckligt med kapital och tillräckligt kvalificerad arbetskraft (*know how – and why*) för att i bredare bemärkelse kunna ställa om produktionen till masstillverkning. Från slutet av 1970-talet inleddes den tredje fasen med bland annat fabriks- och varvsnedläggningar som följd. I slutet av 1980-talet och i början av 1990-talet aktualiserades på nytt behovet av flexibla produktions- och försäljningsätt.⁹

En av orsakerna till *varför* debatten om den industriella revolutionens utbrott har varit så livaktig internationellt är att kunskapen, att omsätta ångkraft till rörelsekraft, inte var ny. Redan den grekiske fysikern och matematikern HERON – som var verksam i Alexandria, sannolikt under 100-talet – uppfann en ångmaskin, den så kallade ångkulan (Herons Eolipil). Samma typ av ångmaskin, som förvisso inte var bränslebesparande, användes i Sverige under 1800-talets senare del efter att GUSTAF DE LAVAL tagit patent på ångturbinen år 1893 (se bild 1). Herons upptäckt betraktades som häpnadsväckande och sensationell av sin samtid, men ingen insåg ångkulans inneboende potential. Det fanns med andra ord inte en tillräcklig kunskapsnivå (*know how – and why*) för att kunna ta tillvara Herons upptäckt och implementera den brett i samhället. Därtill var arbetskraftskostnaderna låga, vilket innebär att det saknades starka incitament till teknikutveckling i dåtidens Alexandria. Ingen kunde veta att just ångkraften skulle utlösa en av mänsklighetens största förändringar någonsin – i England, drygt 1 700 år senare.

En viktig drivkraft bakom den industriella revolutionen tycks alltså ha varit tillväxten av nyttig teknologisk och vetenskaplig kunskap samt en förbättrad tillgänglighet och förmåga att ta tillvara och brett implementera dessa innovationer i samhället genom sociala nätverk, universitet, förläggare, professionell vetenskap och andra institutioner – för att summera ekonomihistorikern Joel Mokyr's argumentation.¹⁰ Denna drivkraft är även högst relevant för dagens tjänstesektor.

⁹ Isacson (2002).

¹⁰ Mokyr (2002) och (2009).

Bild 1: Kungl. Ingenjörsvetenskapsakademiens medalj över Gustaf de Laval.

Anmärkning: Medaljen i silver och brons finns i Kungl. Myntkabinettets samlingar och visar, på frånsidan, ångkraftens genius som blåser på en turbinskiva. Konstnär: Erik Lindberg.
Foto: Gabriel Hildebrand, 2011.

En komplementär förklaring till varför den industriella revolutionen inträffade i just England – och inte någon annanstans i Europa eller Asien – har presenterats av ekonomhistorikern Robert C. Allen. Enligt honom hade England relativt höga löner samt relativt låga priser på energi (särskilt kol) och kapital. Vidare var premierna för yrkesskicklighet relativt låga. Nämda faktorer fungerade som incitament till att utveckla tekniken och därigenom ersätta muskelkraft med maskinkraft, men det var först när de brittiska ingenjörerna gjorde den nya teknologin mer kostnadseffektiv under 1800-talet som den industriella revolutionen spred sig till andra länder.¹¹

Om dessa två förklaringsmodeller överförs till nutidens ekonomiska system är inte relativt höga löner ett problem för ekonomin, så länge som kapitalkostnaderna och energipriserna hålls nere. Tvärtom möjliggörs ytterligare teknikutveckling när kunskaper kan förstås av och spridas till många aktörer i ekonomin. Även om Mokyr och Allen tillhandahåller trovärdiga och robusta förklaringar till *varför* den industriella revolutionen bröt ut *just* i Storbritannien, *just* i mitten av 1700-talet, så har debatten om orsakerna bakom den industriella revolutionen förmodligen enbart ajournerats. Allt sedan den industriella revolutionen inleddes har dess orsaker och konsekvenser debatterats av inte minst forskare och politiker.¹²

Efter att ha analyserat den agrara revolutionen och den industriella revolutionen och dess tre faser har det blivit dags att behandla förändringar av befolkningen och dess sammansättning.

¹¹ Allen (2009) och (2010).

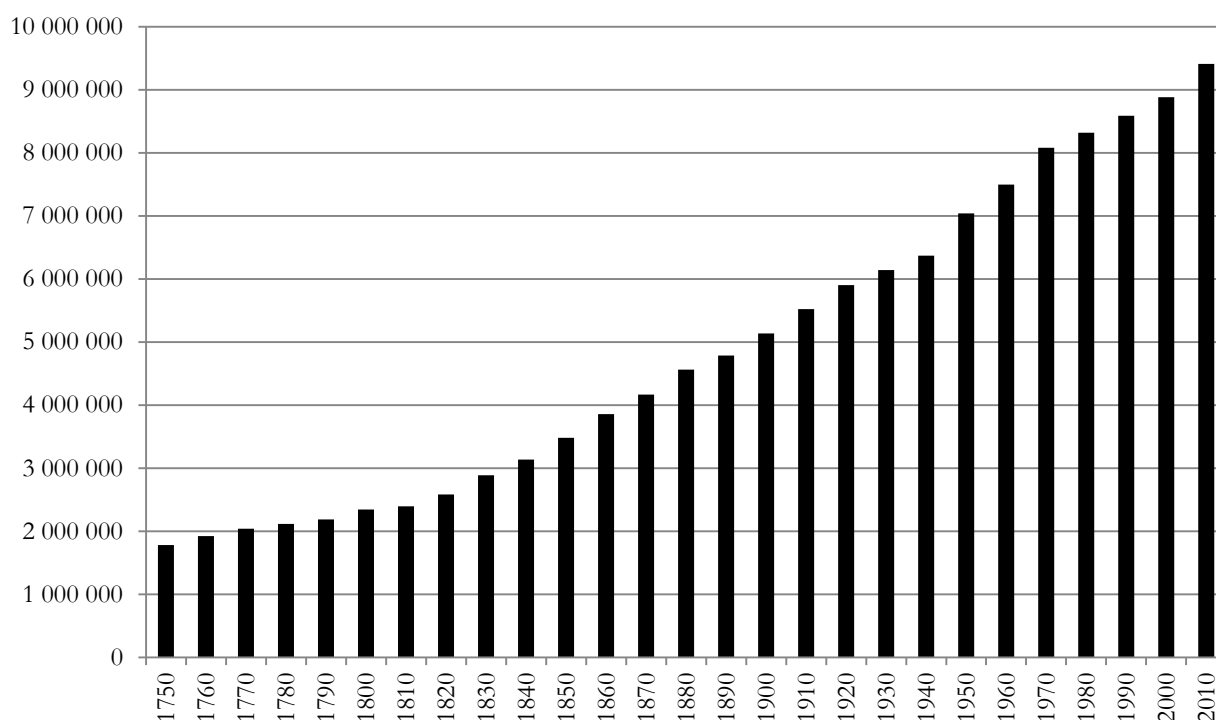
¹² För alternativa och emellanåt kompletterande perspektiv, se t ex Nicholson (1826), Toynbee (1884), Ashton (1948), Hudson (1992), Wrigley (2004) och (2010), de Vries (2008), samt Humphries (2010).

3) Befolkningsförändringar i Sverige 1750–2010

Befolkningsutvecklingen mellan åren 1750 och 2010 präglas av exempellös tillväxt. Åren 1750–1810 var dock tillväxttakten relativt måttlig, med undantag av krigs- och missväxtåren (1772–1773, 1789–1790, 1800 och 1808–1809), då folkmängden sjönk. I början av 1800-talet reducerades dödligheten, genom fallande spädbarnsdödlighet, och därefter mer än fördubblades invånarantalet i riket. Befolkningsstillväxten var även stark under stora delar av 1900-talet – särskilt under 1940-talet och 1960-talet (se diagram 2).

Perioden från mitten av 1800-talet och fram till åren omkring 2010 kännetecknas i huvudsak av fem befolkningsförändringar: (1) invånarantalet nära tredubblas, (2) födelsetalen och dödstalen sjunker samtidigt som medellivslängden stiger markant, (3) emigrationen till USA överstiger en miljon fram till början av 1930-talet, men därefter är rikets nettomigration i huvudsak positiv, (4) familjebildningen förändras, från stora familjer med många barn till små (kärn)familjer och många äldre, samt (5) landsbygden avfolkas samtidigt som städer och tätorter växer i storlek.¹³

Diagram 2: Sveriges folkmängd 1750–2010, angiven i absoluta tal.

Anmärkning: Folkmängden avser uppgifter hämtade från den 31 december, aktuella år.

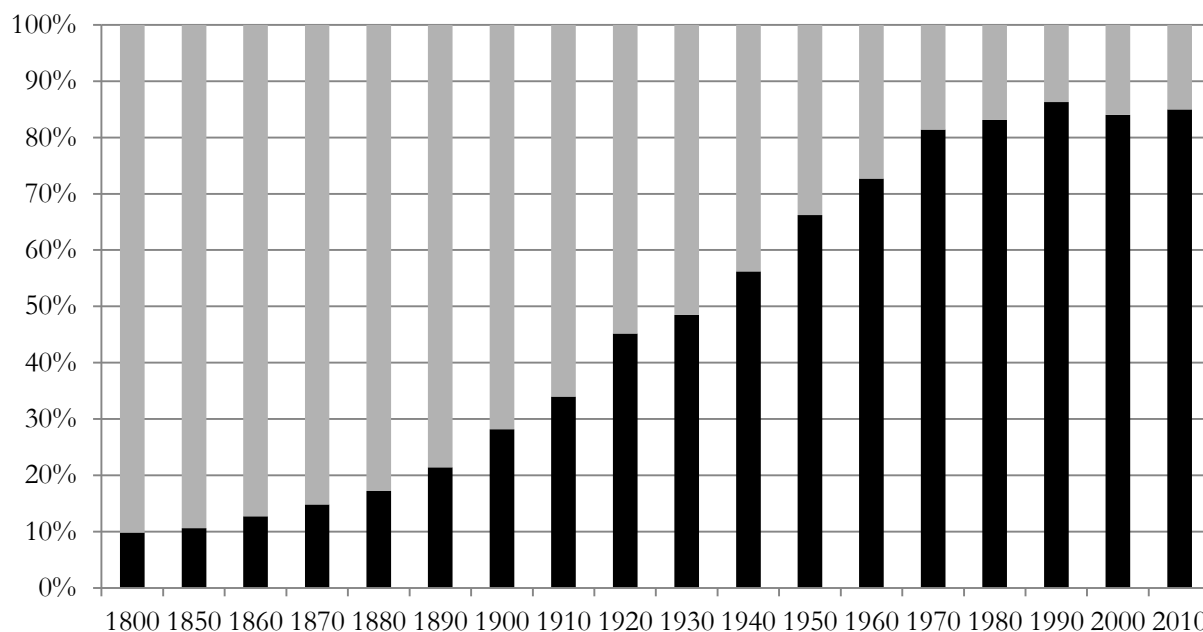
Källa: Tabellverket, Statistiska tabellkommissionen och SCB.

¹³ För en europeisk jämförelse, se t ex Broadberry & O'Rourke, red., (2010), volym 2, kapitel 5 och 10.

Åren 1850–1880 ökade levnadsstandarden i Sverige som en följd av stigande produktion inom jordbruket. Det traditionella dödlighetsmönstret kunde brytas tack vare förbättrade kostvanor, större motståndskraft mot sjukdomar (inte minst vaccin), bättre bostäder och levnadsförhållanden, förbättrad hygien samt andra reformer inom hälso- och sjukvården. Resultatet blev en kraftig befolkningsökning. Åren 1880–1930 förändrades familjebildningen, genom fallande födelsetal, med färre antal familjemedlemmar som följd. Födelsetalen etablerades på en ny nivå, strax över dödstalen. I takt med att färre barn föddes började kvinnornas arbetsmarknader utanför hemmen att expandera. Från 1940-talet och framåt växte en tvåbarnsnorm fram i samhället och *kärnfamiljen* blev den centrala familjeenheten. Samtidigt fortsatte dödligheten, som nu var mer relaterad till hög ålder, att falla. Människor levde allt längre och antalet äldre i samhället steg.¹⁴

Fördelningen mellan stad och land var länge oförändrad. Fram till mitten av 1800-talet levde ungefär 90 procent av befolkningen i mindre byar på landsbygden. Åren 1800–1850 växte till exempel städernas befolkningsandel med enbart några promille. Därefter skedde en dramatisk omställning och åren omkring 1990 var förhållandet det omvända. Då bodde cirka 85 procent av befolkningen i urbana miljöer (se diagram 3). På 140 år hade stora delar av landsbygden omvandlats till glesbygd. Urbaniseringen var som mest påtaglig under 1910-talet samt från 1930-talet till och med 1960-talet.

Diagram 3: Sveriges folkmängd, fördelad på stad/tätort (svart) och landsbygd/glesbygd (grå), angiven i procent.

Källa: Tabellverket, Statistiska tabellkommissionen och SCB.

¹⁴ För mer information, se t ex Bengtsson (2006), s. 117–143.

*Industrialiseringen har förändrat människors sätt att bo, leva och försörja sig.
Tidigare levde de flesta på landet. Nu trängs allt fler i allt större städer.*

Från mitten av 1800-talet och fram till 1940-talet handlade frågan om landsbygdens avfolkning till stor del om *emigration*.¹⁵ Trots kraftig emigration fortsatte dock befolkningen att växa. Från och med 1940-talet förändrades karaktären på landsbygdens avfolkning. Omfattande inflyttningar ägde rum från landsbygden till städerna, *rural-to-urban migration*. Tanken om att bromsa upp – men inte helt stoppa – landsbygdens avfolkning tilltalade, enligt nationalekonomen Jan Wallander, merparten av samtidens debattörer. Avfolkningen sågs i grunden som något positivt – eftersom industrinäringen efterfrågade arbetskraft för sin fortsatta expansion – men den fick inte gå överstyr, utan borde ske i samma takt som jordbruket rationaliserades för att undvika diverse problem av ekonomisk, social och kulturell karaktär. Endast en mindre grupp ansåg att landsbygdens avfolkning var en i grunden ”ond” företeelse, som skulle leda till att speciella ”etiska värden” hotades samtidigt som jord- och skogsbrukets konjunkturstabiliserande påverkan på näringslivet gick förlorad.

Genom avfolkningen omvandlades stora delar av landsbygden till glesbygd. Den sociala infrastrukturen nedmonterades. Skolor lades ned, affärer stängdes, kommunikationer försämrades och lokalt förankrad företagsamhet upphörde. Kostnaderna för att bo kvar steg. Det blev dyrare att bygga ut telefonnätet, upprätthålla goda postförbindelser och erbjuda kommunal service. Det samlade serviceutbudet (med biografier, samlingslokaler, etc.) reducerades, vilket påskyndade avfolkningen ytterligare.¹⁶

¹⁵ Åren 1851–1930 registrerades cirka 1 150 000 utflyttningar från Sverige till Amerika, varav merparten ägde rum åren 1880–1910, då omkring 800 000 människor lämnade riket. För mer information, se t ex Carlsson (1976), s. 117–120 och 129. Femton procent av emigranterna flyttade dock tillbaka till Sverige, åren 1875–1913. Återflyttningarna gjordes, med undantag av flyttningarna till Stockholms stad och Stockholms län, i huvudsak till agrara län med en relativt låg industrialiseringsgrad. För mer information, se t ex Tedebrand (1976), s. 214 f. För en europeisk jämförelse, se t ex Broadberry & O’Rourke, red., (2010), volym 2, s. 250–253.

¹⁶ Wallander (1948), s. 13 ff. Se även Lagerqvist (2008), kapitel 1.

Att Sverige undslapp de stora krigen kan till stor del förklara den relativt goda ekonomiska utvecklingen under stora delar av 1900-talet. En oskadd befolkning och en intakt industri gav starka exportfördelar, vilket blev särskilt tydligt under *det gyllene kvartsseket* (åren 1948–1973). En stor del av de växande överskotten i ekonomin användes till sociala reformer, vilka bidrog till att kvinnor kunde erbjudas jobb i offentlig sektor, främst inom sjukvården och hemtjänsten. En tredjedel av de förvärvsarbetande kvinnorna arbetade dock deltid. I mitten av 1900-talet styrdes den svenska välfärdsstaten utifrån *socialpolitiska värderingar* – vilka bland annat kom till uttryck genom allmänna barnbidrag, sjukförsäkringar och höjda pensionsnivåer – samt betydande *arbetsmarknadspolitiska åtgärder*, inte minst förstärkta utbildningsinsatser. Efterfrågan på arbetskraft i städer och tätorter drev upp lönerna, som ofta var högre än på landsbygden, vilket i sin tur lockade allt fler att flytta in till städer och tätorter. Som följd integrerades bostadsförsörjningen i statens ansvarsområden. Det politiska målet var att en industriarbetare skulle kunna hyra en hygienisk tvårummare åt sin familj för maximalt en femtedel av sin lön – en andel som stigit kraftigt sedan dess. Resultatet blev att moderna bostadsmiljöer byggdes runtom i landet.¹⁷

4) Tjänstesektorns expansion

Framväxten av tjänstesektorn hänger, som nämnts, samman med sysselsättningsminskningen inom industrin. Denna utveckling rymmer dock något av en synvilla, ty många av de arbetstillfällena som numera går under benämningen *tjänster* är i realiteten intimt förknippade med industriell produktion och skapades i en tid då arbetsuppgifter dels flyttade ”från verkstadsgolv till kontor”, dels knoppades av till mindre tjänsteföretag, som i allt väsentligt hade kvar samma arbetsuppgifter och affärskontakter som tidigare.¹⁸ Enligt nationalekonomen Gunnar Eliasson har industrins andel, inklusive den industrirelaterade tjänsteproduktionen, genomgående uppgått till knappt 50 procent av BNP, åren 1960–1990.¹⁹ Detta förhållande har i stort sett varit oförändrat även under 1990-talet.²⁰ Nämnade uppgifter ger stöd åt den tes som presenterades inledningsvis, att den moderna tjänstesektorns expansion bygger vidare på – och är svår att särskilja från – den industriella epoken. Det är med andra ord snarare tal om att samhället har genomgått en *tredje* industriell revolution (se ovan), än om att arbetslivet skulle präglas av en *ny* ekonomi.²¹

Trots det finns det anledning att analysera tjänstesektorns expansion, eftersom teknologiska landvinningar – med *mikroteknologin* och *IT-revolutionen* som bärande komponenter – samt marknadens anpassningar till konsumenternas förändrade preferenser och attityder, har gett upphov till dramatiskt sänkta informationskostnader för konsumenterna och skärpt konkurrens.²²

¹⁷ En indikator på bostadsbyggandets omfattning är att dagens bostadsbestånd till en fjärdedel utgörs av de närmare 900 000 bostäder som byggdes under 1940- och 1950-talen.

¹⁸ Se t ex Magnusson (1999), s. 26, Jansson (2006b), s. 23–37 och 52–59, samt Jansson (2009), s. 182–189.

¹⁹ År 1985 uppgick exempelvis industrisektorn till 24,8 procent av BNP och de industrirelaterade tjänsterna till 23,9 procent av BNP. Se Eliasson (1993), s. 205.

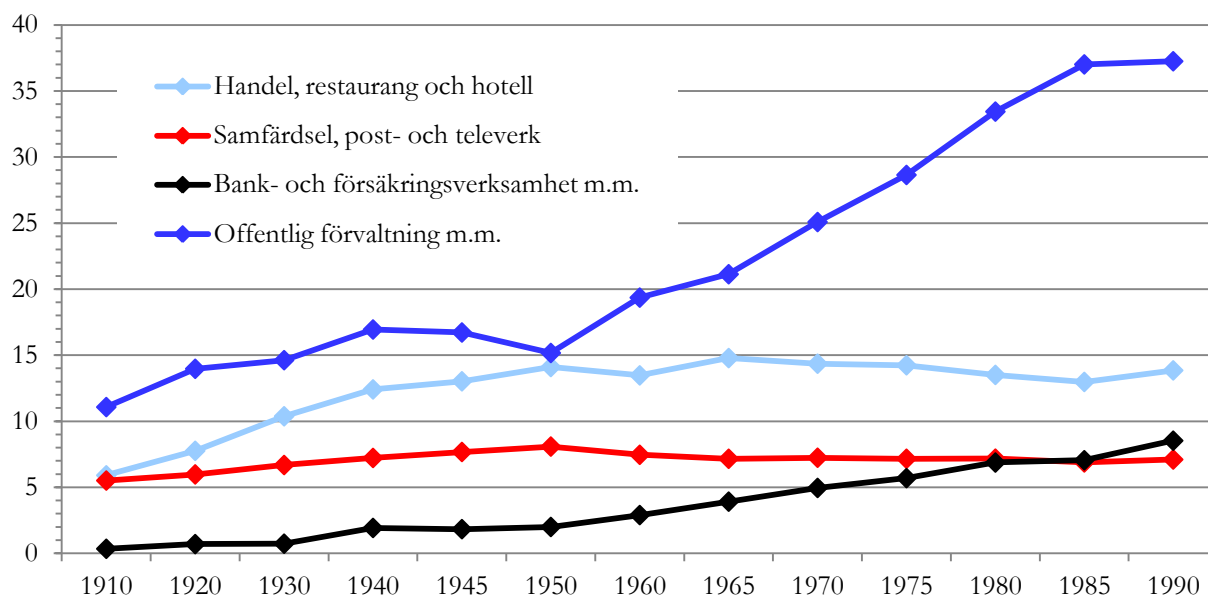
²⁰ Magnusson (1999), s. 27.

²¹ Jfr. *Ekonomisk debatt* (2000:06), samt Johnson (2000), s. 62.

²² Se t ex Persson & Siven (2000), s. 519–520, samt Offer (2003) och (2006).

Med hjälp av Sveriges officiella statistik kan tjänstesektorns framväxt och expansion under stora delar av 1900-talet analyseras närmare utifrån förvärvsarbetande befolkning.²³ Under 1900-talets första hälft ökade *Handel, restaurang och hotell* med drygt 130 procent. Övriga tjänstegrenar uppvisade mer måttliga tillväxttakter, med undantag av *Bank- och försäkringsverksamhet m.m.* som fördubblades under 1930-talet (om än från en låg nivå). Efter andra världskriget växte tjänstesektorn kraftigt.²⁴ *Offentlig förvaltning*, som inbegriper offentliga tjänster, samt *Bank och försäkringsverksamhet m.m.* svarade för huvuddelen av expansionen. Utvecklingen inom *Samfärdsel, post- och televerk* samt *Handel, restaurang och hotell* var i princip oförändrad eller svagt avtagande. Även om utbyggnaden av offentliga tjänster omfattade flest antal människor åren 1950–1990, från 15 procent till nära 40 procent, så växte de finansiella tjänsterna allra mest, från två till åtta procent (se diagram 4).

Diagram 4: Förvärvsarbetande befolkning inom tjänstesektorn i riket, åren 1910–1990, fördelad på näringsgren (procent av totalt förvärvsarbetande).

Anmärkning: Urvalet av år har styrts av källmaterialets karaktär.

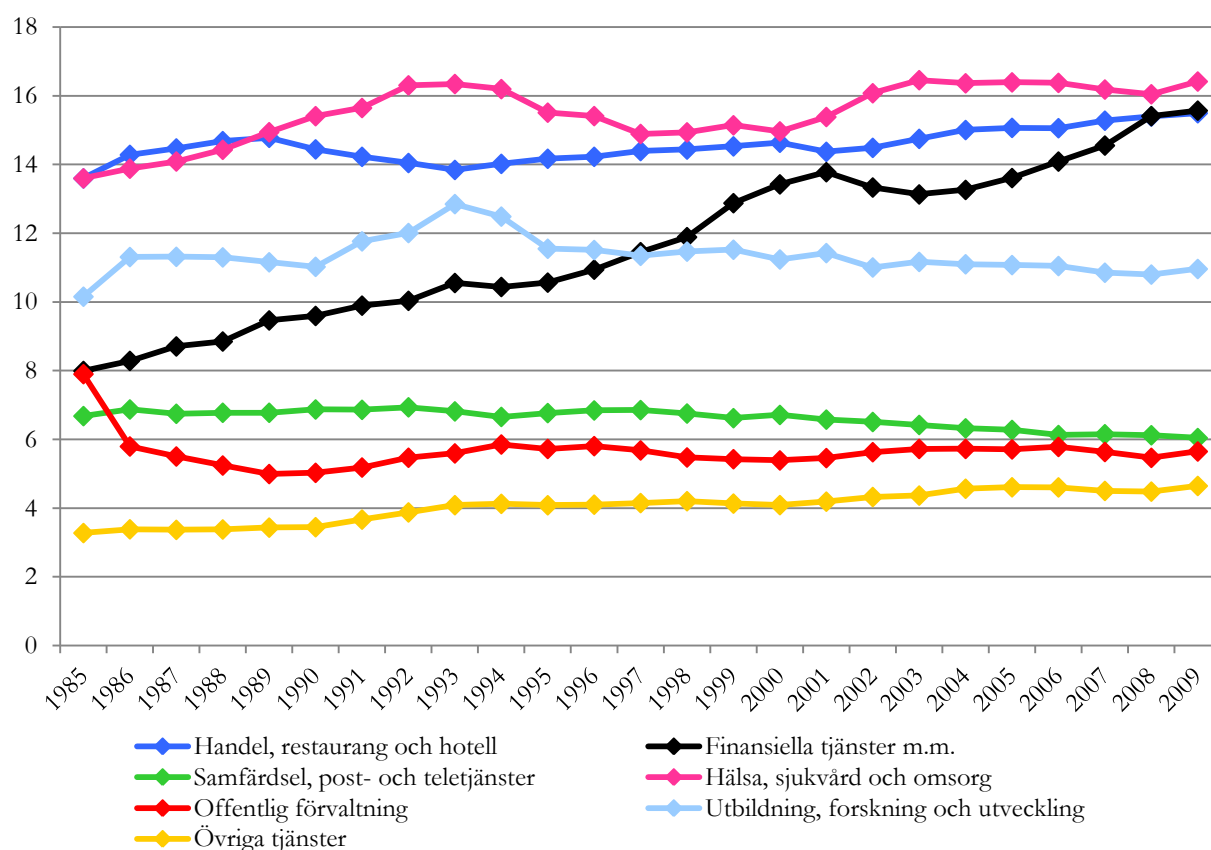
Källa: SCB, Folk- och bostadsräkningar, aktuella år.

²³ Detta stycke bygger, då ej annat anges, på SCB:s folk- och bostadsräkningar (FoB), aktuella år. FoB samlades in vart femte år, åren 1960–1990. Övergripande uppgifter för åren 1910–1980 redovisas i FoB 1980.

²⁴ Med *tjänstesektor* avses offentlig och privat tjänsteförproduktion. Offentliga tjänster återfinns inom stat, landsting och kommuner. Privata tjänster omfattar tjänsteföretag och ideella organisationer. *Formell* tjänstesektor redovisas i Nationalräkenskaperna (SCB). Därtill kommer dels *informella* tjänster, som uppgår till 10–15 (högst 20) procent av de formella tjänsterna, dels *kriminella* tjänster. För mer information, se t ex Lagerqvist (2008), s. 141–145.

Åren 1985–2010 har tjänstesektorns ställning i ekonomin förstärkts ytterligare. Sett till hela perioden har merparten av expansionen ägt rum inom *Finansiella tjänster m.m.*, som nära nog dubblerats. Nämda sektor uppvisade i det närmaste tillväxt varje år. Övriga tjänstegrenar visar mer måttliga trender (se diagram 5). Under 1990-talet, då tjänstesektors andel i ekonomin steg kraftigt (se diagram 1), finns det två expansionsvågor: I början av 1990-talet drev offentlig sektor på expansionen, men från 1990-talets mitt handlade tillväxten om privata tjänster. Då sjönk offentliga tjänster tillbaka. Tjänstesektorn kan på en övergripande nivå delas in i tre kategorier: (1) *privata tjänster*, som ökade mest under perioden, (2) *blandtjänster*, och (3) *offentliga tjänster*. I de tre följande styckena kommer respektive kategori att avhandlas var för sig. Materialet bygger på SCB:s *Arbetskraftsundersökningar* (AKU), som skiljer sig (dock ej på avgörande punkter) från SCB:s *Folk- och bostadsräkningar* (FoB), särskilt vad gäller periodiseringen.²⁵

Diagram 5: Sysselsättning i svensk tjänstesektor åren 1985–2009 (procent av total sysselsättning).

Anmärkning: Med *Handel, restaurang och hotell* avses parti- och agenturhandel, detaljhandel, restaurang och hotell samt handel med och service av motorfordon och bensinstationer. *Finansiella tjänster m.m.* inbegriper banker och andra kreditinstitut, försäkringsbolag, fastighetsbolag, fastighetsförvaltare, uthyrningsfirmor, dataservicebyråer och datakonsulter samt andra företagstjänster. *Hälsa, sjukvård och omsorg* omfattar hälso- och sjukvård, äldre- och handikappomsorg samt övrig vård och omsorg. I *Övriga tjänster* ingår religiösa samfund, intresseorganisationer, rekreation, kultur, sport samt annan serviceverksamhet.

Källa: Egen bearbetning av AKU, SCB (Jan Andersson tackas för rådata).

²⁵ SCB:s arbetskraftsundersökningar (AKU) redovisar löpande statistik på årsbasis från 1985 och framåt. AKU har i högre utsträckning uppdaterats gentemot internationell statistik, vilket ökar jämförbarheten.

I *Finansiella tjänster m.m.* ryms dels renodlade finansverksamheter, dels verksamheter som indirekt bygger på finansiella och högteknologiska tjänster. Verksamheterna inom *Banker och andra kreditinstitut*, samt *Försäkringsbolag*, *Fastighetsbolag*, *Fastighetsförvaltare* och *Uthyrningsfirmor* uppvisar relativt stabila nivåer, på sammanlagt runt fyra procent av rikets totala sysselsättning. Expansionen inom tjänstegrepen ägde – föga förvånande – rum inom *Andra företagstjänster*, *Dataservicebyråer* och *Datakonsulter*, från fyra till tolv procent av rikets totala sysselsättning, varav *Andra företagstjänster* stod för huvuddelen, från knappt fyra till drygt nio procent. *Handel, restaurang och hotell* – som omfattar *Partihandel*, *Agenturhandel*, *Detaljhandel*, *Restaurang och hotell* samt *Handel med och service av motorfordon och bensinstationer* – uppvisar en måttlig sysselsättningsstillväxt på 14 procent. *Restaurang och hotell* ökade mest, med 57 procent, mellan åren 1985 och 2009, från knappt två till drygt tre procent av den totala sysselsättningen. *Övriga tjänster* inom näringsgrenen växte måttligt.

Samfärdsel, post och teletjänster, som består av blandtjänster, minskade med knappt nio procent under perioden. Post- och teletjänsterna reducerades med 40 procent medan transport- och magasineringstjänsterna steg med sju procent. *Övriga tjänster* växte med 42 procent under perioden. Den huvudsakliga tillväxten fanns inom *Rekreation, Kultur och sport* samt *Annan serviceverksamhet*. *Intresseorganisationer* och *Religiösa samfund* steg enbart svagt under perioden.

Inom kategorin offentliga tjänster låg *Utbildning, forskning och utveckling* relativt stabilt på omkring elva procent av rikets totala sysselsättning – bortsett från år 1985 och expansionsvågen i början av 1990-talet. *Hälsa, sjukvård och omsorg* uppvisar emellertid en ökning med drygt 20 procent under perioden. Ökningen sker trots att *Hälsa- och sjukvård* reduceras med 30 procent från år 1990. *Äldre- och handikappomsorg* samt *Övrig vård och omsorg* expanderade dock kraftigt med 130 respektive 150 procent. Efter en påtaglig nedgång i slutet av 1980-talet har *Offentlig förvaltning* uppvisat relativt stabila nivåer på knappt sex procent av den totala sysselsättningen.

Den nya tekniken och det växande antalet tjänster i ekonomin har gett upphov till en debatt bland ekonomer om att en *ny* ekonomi håller på att växa fram.²⁶ En vanlig uppfattning har varit att fysiska avstånd skulle minska i betydelse genom IT-revolutionen – man skulle exempelvis kunna utföra merparten av sina arbetsuppgifter i glesbygden istället för i storstaden – men precis som nationalekonomen Ulf Jakobsson har visat, så har utvecklingen blivit den rakt motsatta. Nätverksexternaliteter och humankapitalutveckling äger i allt väsentligt rum i urbana miljöer.²⁷ Nationalekonomen Edward Glaeser har till och med talat om städernas triumf.²⁸ Precis som nationalekonomen Assar Lindbeck har konstaterat, är det viktigt att hålla isär ny teknik från andra faktorer. *Informations- och kommunikationsteknologin* (ICT) har gjort informationsflödet både billigare och bättre, vilket har skärpt konkurrensen. Samtidigt har hushållens efterfrågan styrts mot mer precisa produktval och i kombination med att konsumenternas inflytande över produktionen har förstärkts och att arbetsdelningen mellan hushållen och företagen har förändrats, så har en mer flexibel arbetsordning vuxit fram i företagen. Vidare har kvinnors ställning på arbetsmarknaden

²⁶ Se t ex *Ekonomisk debatt* (2000:06).

²⁷ Jakobsson (2000), s. 557.

²⁸ Glaeser (2011).

stärkts – något som förväntas accelerera i framtiden i takt med att allt fler unga kvinnor väljer att skaffa sig goda utbildningar. Därtill har snabbare produktivitetsstegring noterats vid sidan av ökad inkomstspridning i samhället.²⁹ Det som Lindbeck indirekt beskriver är kärnan i den *tredje* industriella revolutionen: ny teknologi, ICT och en global marknadstillväxt med tilltagande effektivitet.³⁰ Utifrån ett historiskt perspektiv är vi alltså inte på väg bort från industrisamhället, utan vår vardag genomsyras tvärtom av en rad värdeökande processer som är att betrakta som högindustriella. Det är teknologin, arbetslivets organisering och sättet att organisera företag som har förändrats.

Förvånansvärt få forskare har hittills analyserat tjänstesektorns långsiktiga utveckling i Sverige utifrån ett helhetsperspektiv, vilket på många sätt motiverar tillkomsten av föreliggande verk. Däremot har olika aspekter av tjänstesektorn belysts i en rad artiklar som tillkommit under det senaste decenniet.³¹ Därav följer att olika sätt att mäta och kategorisera tjänstesektorn har föreslagits. Enligt en rapport från Myndigheten för tillväxtpolitiska utvärderingar och analyser har den privata tjänstesektorn, mätt i såväl sysselsättnings- som produktivitetshänseende, vuxit relativt kraftigt under de senaste två decennierna (se även diagram 6, ovan). Av privat tjänstesektor – som författarna har valt att kategorisera som *förmedlingstjänster*, *producenttjänster*, *kapitaltjänster*, och *privata personliga tjänster* – har förmedlingstjänsterna genomgående stått för dels den största andelen sysselsatta, dels den starkaste produktivitetstillväxten. Den största sysselsättningsökningen har dock ägt rum inom *producenttjänster* och *privata personliga tjänster*.³²

Mikroteknologin utgör grunden för den snabbt växande tjänstesektorn.

²⁹ Lindbeck (2000), s. 575 och 578.

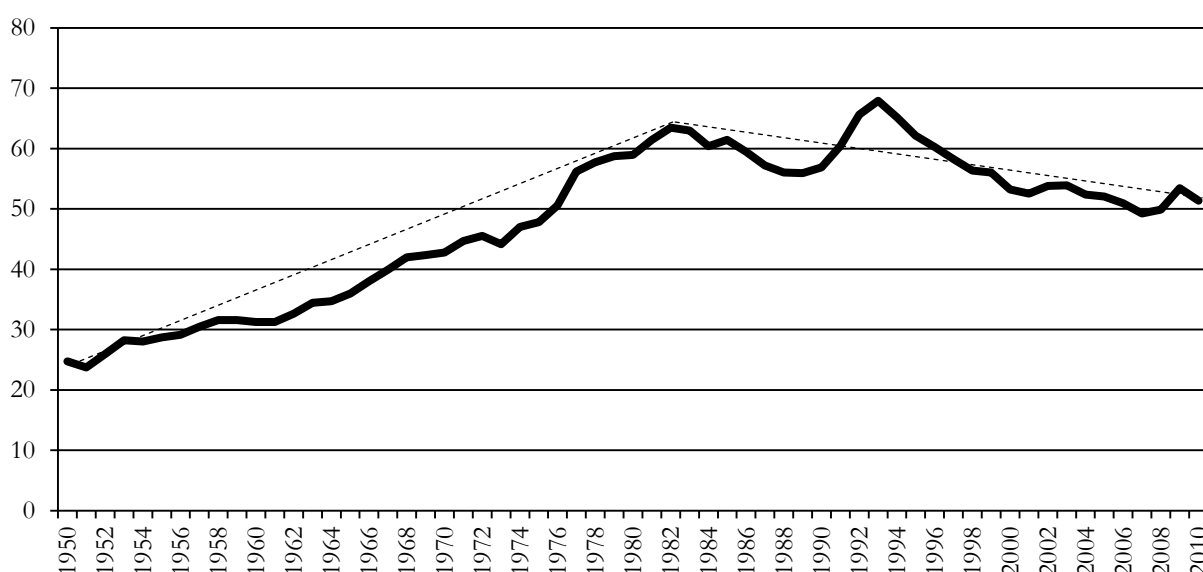
³⁰ Se även Magnusson (1999) och (2000), s. 587–590.

³¹ Se t ex *Tjänstefakta 2009, Tjänstesektorns storlek* (2010:14), samt Hortlund (2010). Se även Jansson (2006a) och (2006b).

³² *Tjänstesektorns storlek* (2010:14), s. 20.

Den offentliga sektorns storlek, som kan mätas på olika sätt, har varierat över tid och mellan länder.³³ Fram till 1950-talet var sektorns utgifter relativt begränsade – om än svagt växande. Åren 1913–1950 understeg utgifterna 20 procent av BNP (åren för andra världskriget undantagna).³⁴ Under 1950-talet lades kursen om. Utgifterna för offentlig sektor tilläts stiga snabbare än ekonomin i stort och expansionen var långsiktigt stabil. Åren 1950–1982 mer än fördubblades offentlig sektor, från 25 procent av BNP till 64 procent av BNP.³⁵ Utgifterna ökade i princip varje år (se diagram 6). Expansionen finansierades dels med stigande skatteuttag, dels med växande statsskuld.³⁶ Även om Sveriges statsskuld var relativt stor, så avviker den inte i en internationell jämförelse.³⁷

Diagram 6: Den offentliga sektorns utgifter i Sverige åren 1950–2010, procent av BNP.

Anmärkning: För uppgifter om tidigare år, se t ex E. Höök, *Den offentliga sektorns expansion. En studie av de offentliga civila utgifternas utveckling åren 1913–58*, Stockholm 1962.

Källa: SCB, Nationalräkenskaperna.

Under 1980-talet lades den ekonomiska kursen om på nytt. Den enighet som under 30 års tid funnits mellan de politiska partierna – om behovet av att expandera offentlig sektor – fanns inte kvar. Budgetåret 1979/1980 infördes ett årligt sparkrav på två procent för all statlig verksamhet och från och med 1983 syns effekterna i Nationalräkenskaperna.³⁸ Därmed inleds en långsiktig trend av fallande utgifter (se diagram 6) – något som flertalet länder uppvisar.³⁹ I Sverige avbryts

³³ Med *offentlig sektor* avses statlig sektor (riksdag, regering och statliga myndigheter), kommunal sektor (främst primärkommuner, landstingskommuner, regioner och kommunalförbund) samt ålderspensionssystemet (tidigare socialförsäkringssystemet). Offentlig sektor är emellertid inte samma sak som *välståndstat*, som behandlas nedan.

³⁴ Höök (1962), s. 393, samt Ringqvist (1996), s. 16–46.

³⁵ SCB, Nationalräkenskaperna.

³⁶ Se t ex Rodriguez (1980), s. 65.

³⁷ Tanzi & Schuknecht (2000), s. 65.

³⁸ Se även ESO, Ds 1988:34, s. 21.

³⁹ Tanzi & Schuknecht (2000), s. 24.

enbart trenden tillfälligt av ekonomiska lågkonjunkturer. Krisen 1990–1993 var mest allvarlig, men effekterna var påtagliga även 2002–2003 och 2008–2009. Även om offentlig sektor minskade som andel av BNP från och med 1980-talets början, så ökade utgifterna för bidrag och transfereringar – en trend som är tydlig för Sverige och övriga högindustrialiserade länder med några få undantag. Sverige redovisade dock en extrem utveckling. Tillsammans med Holland hade Sverige de mest generösa utbetalningarna såväl 1980 som 1995. Motsatsen utgjordes av USA och Japan där nivåerna låg drygt 20 procentenheter lägre.

Sverige har genomgående haft höga utgifter för offentlig utbildning och överskuggades enbart av Norge 1993–94 och av Belgien 2008 (se tabell 1). Länder som Spanien och Tyskland hade allra lägst utgifter. År 2008 har även Australien och Japan låga utgifter för offentliga utbildningstjänster. Offentliga hälsoutgifter är ett relativt modernt fenomen. Sverige hade dock relativt höga utgifter redan 1960 och 1980, men 1994 och 2008 uppgick dessa enbart till det internationella genomsnittet. Offentlig verksamhet hade då blivit mer inriktad på bidrag och transfereringar.⁴⁰

Tabell 1: Utgifter för offentliga utbildnings- samt hälso- och sjukvårdstjänster i 17 länder åren 1960, 1980 och 1993–94, procent av BNP.

	UTBILDNING				HÄLSO- OCH SJUKVÅRD			
	1960	1980	1993–94	2008	1960	1980	1994	2008
Australien	1,4	5,5	6,0	3,7	2,4	4,7	5,8	5,7
Belgien	4,6	6,1	5,6	5,6	2,1	5,1	7,2	7,6
Frankrike	2,4	5,0	5,8	4,9	2,5	6,1	7,6	8,4
Holland	4,9	7,6	5,5	4,4	1,3	6,5	6,9	7,4
Irland	3,2	6,6	6,4	5,2	3,0	8,4	6,0	6,5
Italien	3,6	4,4	5,2	4,0	3,0	6,0	5,9	6,8
Japan	4,1	5,8	4,7	3,0	1,8	4,6	5,5	6,7
Kanada	4,6	6,9	7,6	4,6	2,3	5,4	7,0	6,8
Norge	4,2	7,2	9,2	6,6	2,6	6,5	6,9	6,8
Nya Zeeland	3,2	5,8	7,3	5,0	3,5	4,8	5,7	7,7
Schweiz	3,1	5,0	5,6	5,0	2,0	5,4	6,9	6,4
Spanien	1,3	2,6	4,7	3,8	0,9	–	5,8	6,2
Storbritannien	4,3	5,6	5,4	4,8	3,3	5,2	5,8	–
Sverige	5,1	9,0	8,4	5,5	3,4	8,8	6,4	7,2
Tyskland	2,9	4,7	4,8	3,6	3,2	6,5	7,0	7,9
USA	4,0	–	5,5	4,8	1,3	4,1	6,3	7,4
Österrike	2,9	5,6	5,5	4,7	3,1	4,5	6,2	7,7
Genomsnitt	3,5	5,8	6,1	4,7	2,4	5,8	6,4	7,1

Källa: Tanzi & Schuknecht (2000), s. 34 och 38, och OECD (Joakim Jansson tackas för uppgifter rörande 2008).

⁴⁰ Offentliga utgifter för pensioner var exempelvis relativt måttliga år 1960, men år 1980 tillhörde Sverige en tätgrupp länder vars pensionsutgifterna tilläts stiga. Trenden har hållit i sig även därefter.

Expansionen av offentlig sektor var inget unikt fenomen för Sverige under efterkrigstiden, men inget annat land uppvisade en mer expansiv utveckling, mätt som utgifter i relation till landets ekonomi. Effekten blev världens största offentliga sektor. År 2004 låg exempelvis den svenska kostnadsnivån tio procentenheter högre än EU 15 och drygt 20 procentenheter högre än USA, som redovisade den lägsta kostnadsnivån av undersökta länder.⁴¹

Sammantaget har utgifterna för offentlig sektor och offentliga tjänster stigit kraftigt i alla högindustrialiserade länder under de senaste 125 åren. Expansionen fram till år 1960 var dock relativt måttlig och handlade främst om att bistå de verkligt behövande genom ett grundläggande socialt skyddsnät. Från 1960-talet förändrades de offentliga tjänsternas karaktär. Nivåerna för såväl offentliga tjänster som bidrag och transfereringar höjdes, så att i princip alla medborgare kom att omfattas. Efter 1980 har utgifterna för offentliga tjänster avtagit i merparten av högindustriella länder, däribland Sverige. Samtidigt har utgifterna för bidrag och transfereringar fortsatt att stiga, trots att de totala utgifterna för offentlig sektor har minskat som andel av BNP, enligt ovan.⁴² Enligt nationalekonomerna Tanzi och Schuknecht riskerar denna allomfattande inriktning att urgröpa offentliga finanser framöver i takt med att de högindustrialiserade ländernas befolkningar lever allt längre och ställer allt högre krav på diverse välfärdstjänster.⁴³

Alla samhällen upplever sociala risker och försöker hantera dessa på olika sätt.⁴⁴ Framväxten av offentliga välfärdstjänster, som står för de huvudsakliga utgifterna inom offentlig sektor, började som ett sätt att bekämpa analfabetism och fattigdom, men kom efter demokratins genombrott i början av 1900-talet att inriktas på större befolkningsgrupper.⁴⁵ Expansionen bestod till stor del av så kallade välfärdstjänster. Även om den svenska välfärdsstaten hade etablerats långt före demokratins genombrott, så var det, som nämnts, först efter andra världskriget som den stora expansionen ägde rum.⁴⁶ Frågan om *varför* välfärdstjänster började expandera inom offentlig sektor – och inte på marknaden – har under det senaste decenniet intresserat åtskilliga forskare, internationellt.⁴⁷ Det demokratiska genombrottets effekter har – tillsammans med de politiska partiernas strävan att maximera antalet röster – ofta lyfts fram som centrala förklaringar

⁴¹ SCB, *Offentlig ekonomi* (2006), s. 33.

⁴² Utgifterna för bidrag och transfereringar stiger i 12 av 17 jämförda länder. Pensionsutgifterna växer i 15 av 17 länder. Utgifterna för utbildning samt hälso- och sjukvård ökar i 9 respektive 13 av 17 länder (se tabell 1). Se Tanzi & Schuknecht (2000), s. 23–49.

⁴³ Tanzi & Schuknecht (2000), s. 47 ff. För svenska förhållanden, se t ex Borg (2009).

⁴⁴ Se t ex Daunton (2007), s. 521.

⁴⁵ Kvinnlig rösträtt infördes i Sverige år 1919 och år 1921 röstade kvinnor för första gången i allmänna val. I en internationell jämförelse infördes kvinnlig rösträtt relativt sent i Sverige. Först ut var Nya Zeeland år 1893.

⁴⁶ Frågan om *när* välfärdsstaten grundades avgörs av hur den definieras. Om välfärdsstaten definieras som offentliga ekonomiska transaktioner, som genomförs i syftet att förbättra levnadsvillkor och utjämna inkomster över livscykeln, grundades välfärdsstaten år 1913 genom införandet av allmän folkpension. Om välfärdsstaten istället definieras något bredare, så att allmänna utbildningssatsningar inkluderas, är det rimligt att hävda att välfärdsstaten grundades år 1842, då den allmänna folkskolan på fyra år infördes, eller år 1872, då folkskolan blev nioårig och var utbyggd i hela landet.

⁴⁷ Se t ex Tanzi & Schuknecht (2000), samt Offer (2003) och (2006). Frågans teoretiska implikationer påminner om ekonomen Ronald Coases fråga: *Varför finns företag?* Se Coase (1988). Se även Jordahl (2008), 46–58.

till den expansiva utvecklingen.⁴⁸ I Sverige konkretiserades nämnda strävan i *behovsprincipen* inom en rad olika områden – inte minst vård, skola och omsorg.⁴⁹

Hur offentliga och privata tjänster utvecklas framöver samt hur välfärdsstaternas utmaningar hanteras återstår att se. I detta kapitel har det emellertid blivit dags för några konklusioner.

Slutsatser och implikationer

I detta kapitel har tjänstesektorns expansion belysts i ett 360 årigt tidsperspektiv. Därmed har tjänstesektorns historiska utveckling och relation till andra näringar kunnat presenteras och nyanseras. En bärande tes har varit att ny teknik på ett genomgripande sätt förändrar människors sätt att leva, försörja sig och organisera sitt arbete. Mekaniseringen inom såväl jordbruk som industri har med andra ord möjliggjort tjänstesektorns framväxt. Denna har dock inte medfört en *ny* ekonomi, som vissa har velat göra gällande, utan tjänstesektorn bygger vidare på den industriella epoken. Enligt forskningen om industriell omvandling tycks höga löner generera ny teknikutveckling, så länge som kapitalkostnader och energipriser hålls nere. Det väsentliga tycks vara att kunskaper (*know how – and why*) sprids brett i samhället.

Tjänstesektorns expansion ägde i allt väsentligt rum efter andra världskriget. Åren 1950–1980 handlade expansionen i huvudsak om *offentliga tjänster*, såsom utbildningstjänster samt hälso- och sjukvårdstjänster. Åren 1985–2010 bestod däremot tillväxten i huvudsak av *privata tjänster* – inte minst inom IT-sektorn. En inte obetydlig ökning kan även noteras inom sektorer som rekreation, kultur och sport. Tjänstetillväxten har varit som starkast i tider av ekonomiska nedgångar, särskilt under 1970-talet (offentliga tjänster) och under 1990-talet (privata tjänster). Det är nämligen då som flera sektorer – i princip samtidigt – ställer om sina verksamheter.

Tjänstesektorns ökning har varit intimt förknippad med städernas och tätorternas utvidgning. När sysselsättningstappet skedde inom industrin höjdes röster för att IT-revolutionen skulle kunna bidra till att fler människor skulle kunna bo och försörja sig i hela landet, men så blev inte fallet. Utbredningen av tjänster tilltar inte i ekonomin förrän de allra flesta bor i större städer och tätorter, vilket sker först under efterkrigstiden. Dessa aspekter behandlas närmare i kapitlet om städer, tjänster och tillväxt – längre fram i denna bok.

Fortsatt teknikutveckling, hög produktivitet och omfattande rationaliseringar inom tjänstesektorn kan möjliggöra framväxten av nya (och hittills okända?) försörjningslösningar. Hur framtiden ser ut vet dock ingen. Det är däremot inte osannolikt att sysselsättningen inom tjänstesektorn kommer att följa ett liknande mönster som har varit gällande för jordbruket och industrin. En sådan utveckling skulle i så fall föregås av ny teknikutveckling. Det land eller de länder som lyckas komma på och/eller implementera framtidens banbrytande teknologiska innovationer brett i samhället kommer sannolikt att skaffa sig ett ekonomiskt försprång. Teknisk utveckling och tekniskt kunnande, så kallat *know how – and why*, kommer med andra ord att spela

⁴⁸ Se t ex Lindert (2004). Jfr. Tanzi & Schuknecht (2000), samt Offer (2003) och (2006). Se även Bergh (2009).

⁴⁹ Se t ex Magnusson (2010), s. 424 ff.

en avgörande roll även framöver. Kanske kommer nya innovativa lösningar inom exempelvis materialkemin att möjliggöra nya tekniksprång och en fjärde industriell revolution, åren omkring 2050? Qui vivra verra – eller om man så vill – Qui vivet videbit.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Källor

OECD, *Education at a Glance*, 2009.

OECD, *StatExtracts*, 2009.

SCB, *Arbetskraftsundersökningarna (AKU)*, åren 1985–2009.

SCB, *Folk- och bostadsräkningarna (FoB)*, åren 1960, 1965, 1970, 1975, 1980, 1985 och 1990.

SCB, *Nationalräkenskaperna*, aktuella år.

SCB, *Offentlig ekonomi* (2006).

Litteratur

Allen, Robert C., *The British Industrial Revolution in Global Perspective*, Cambridge 2009.

Allen, Robert C., *Why was the Industrial Revolution British? The Kuznets Lecture: Yale University*, 2010.

Ashton, Thomas Southcliffe, *The Industrial Revolution, 1760–1830*, Oxford 1948.

Bengtsson, Tommy, ”Den demografiska transitionen och samhällsomvandlingen”, i: *Sverige – En social och ekonomisk historia*, S. Hedenborg & M. Morell (red.), Lund 2006.

Bergh, Andreas, *Den kapitalistiska välfärdsstaten*, Stockholm 2009.

Borg, Per, *Den långsiktiga finansieringen – välfärdspolitikens klimatfråga?*, Stockholm 2009.

Broadberry, Stephen, & O'Rourke, Kevin H. (red.), *The Cambridge Economic History of Modern Europe, Volume 2: 1870 to the present*, Cambridge 2010.

Caballero, Ricardo J., & Hammour, Mohamad L., ”On the Timing and Efficiency of Creative Destruction”, i: *The Quarterly Journal of Economics*, MIT-Press, volume III(3), August, 1996.

Carlsson, Sten, ”Chronology and Composition of Swedish Emigration to America”, i: *From Sweden to America. A History of the Migration. A Collective Work of the Uppsala Migration Research Project*, H. Runblom & H. Norman (red.), Uppsala 1976.

Coase, Ronald H., *The firm, the market and the law*, Chicago 1988.

Daunton, Martin J., *Wealth and Welfare. An Economic and Social History of Britain, 1851–1951*, Oxford 2007.

de Vries, Jan, *The Industrious Revolution. Consumer Behavior and the Household Economy, 1650 to the Present*, Cambridge 2008.

Ekonomisk debatt (2000:06), A. Danielsson & J. Holm (red.), Stockholm 2000.

Eliasson, Gunnar, ”Företagens, institutionernas och marknadens roll i Sverige”, i: *Nya villkor för ekonomi och politik*, SOU 1993:16, bilaga 1, Stockholm 1993.

- Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi (ESO), *Hur stor blev tvåprocentaren? Erfarenheter från en besparingsteknik*, Ds 1988:34.
- Florén, Anders, & Rydén, Göran, *Arbete, bushåll och region. Tankar om industrialiseringsprocesser och den svenska järnbanteringen*, Forskningsrapport nr 29, Uppsala 1992.
- Gadd, Carl-Johan, *Den agrara revolutionen 1700–1870*, Det svenska jordbrukets historia, band 3, Stockholm 2000.
- Glaeser, Edward L., *Triumph of the city. How our greatest invention makes us richer, smarter, greener, healthier, and happier*, New York 2011.
- Hanssen, Börje, *Familj, bushåll, släkt. En punktundersökning av miljö och gruppaktivitet i en stockholmsk förort 1957 och 1972 enligt hypoteser, som utformats efter kulturbeskrivningar*, Stockholm 1978.
- Hortlund, Per, *Globaliseringen och de svenska tjänstenäringarna*, underlag till Globaliseringsrådet, Arbetspapper, Stockholm 2010.
- Hudson, Pat, *The Industrial Revolution*, New York 1992.
- Humphries, Jane, *Childhood and Child Labour in the British Industrial Revolution*, Cambridge 2010.
- Höök, Erik, *Den offentliga sektorns expansion. En studie av de offentliga civila utgifternas utveckling åren 1913–58*, Stockholm 1962.
- Isacson, Maths, ”Tre industriella revolutioner?”, i: *Industrialismens tid. Ekonomisk-historiska perspektiv på svensk industriell omvandling under 200 år*, M. Isacson & M. Morell (red.), Uppsala 2002.
- Jakobsson, Ulf, ”Tillväxt och urbanisering i den nya ekonomin”, i: *Ekonomisk debatt* (2000:06), A. Danielsson & J. Holm (red.), Stockholm 2000.
- Jansson, Jan Owen, *The Economics of Services – Development and Policy*, Cheltenham 2006a.
- Jansson, Jan Owen, *Ekonomi och politik för tjänster*, Stockholm 2006b.
- Jansson, Jan Owen, ”The myth of the service economy – an update”, i: *Futures. The journal of policy, planning and futures studies*, Z. Sardar (red.), London 2009.
- Johnson, Anders, *En värld av tjänster. Sveriges väg från jordbruksland till tjänstesambälle*, Stockholm 2000.
- Jordahl, Henrik, ”Privat produktion av offentligt finansierade tjänster”, i: *Ekonomisk debatt* (2008:03), F. Andersson & O. Olsson (red.), Stockholm 2008.
- Lagerqvist, Christopher, *Laga skifte – i konflikt och samverkan. En studie av hur Forsmarks bruk agerade i samband med genomförandet av laga skifte i Valö kyrkobylag åren 1829–1845*, Uppsala 1997.
- Lagerqvist, Christopher, *Kvarboende vid vägs ände. Människors försörjning i det inre av södra Norrland under svensk efterkrigstid*, Uppsala 2008.
- Lagerqvist, Christopher, *Nya tigrar i ekonomin? BRIC-ländernas möjligheter att utmana USA som världens ledande ekonomi*, Stockholm 2011.
- Lindbeck, Assar, ”ICT och den Nya Ekonomin”, i: *Ekonomisk debatt* (2000:06), A. Danielsson & J. Holm (red.), Stockholm 2000.
- Lindert, Peter H., *Välfärdsstatens expansion. Ekonomisk tillväxt och offentlig sektor under 200 år*, Stockholm 2004.
- Magnusson, Lars, *Den tredje industriella revolutionen – och den svenska arbetsmarknaden*, Stockholm 1999.

- Magnusson, Lars, ”Vad är egentligen det nya i den nya ekonomin?”, i: *Ekonomisk debatt* (2000:06), A. Danielsson & J. Holm (red.), Stockholm 2000.
- Magnusson, Lars, *Sveriges ekonomiska historia*, Stockholm 2010.
- Mokyr, Joel, *The Gifts of Athena. Historical Origins of the Knowledge Economy*, Princeton 2002.
- Mokyr, Joel, *The Enlightened Economy. An Economic History of Britain, 1700–1850*, Yale 2009.
- Nicholson, John, *The Operative Mechanic, and the British Machinist; Being a Practical Display of the Manufactories and Mechanical Arts of the United Kingdom*, volume 1–2, Philadelphia 1826.
- Offer, Avner, *Why has the public sector grown so large in market societies? The political economy of prudence in the UK, c. 1870–2000*, Oxford 2003.
- Offer, Avner, *The Challenge of Affluence. Self-Control and Well-Being in the United States and Britain since 1950*, Oxford 2006.
- Persson, Mats, & Siven, Claes-Henric, ”Den nya ekonomin”, i: *Ekonomisk debatt* (2000:06), A. Danielsson & J. Holm (red.), Stockholm 2000.
- Ringqvist, Margareta, *Om den offentliga sektorn. Vad den ger och vad den tar*, Stockholm 1996.
- Roudriguez, Enrique, *Offentlig inkomstexpansion. En analys av drivkrafterna bakom de offentliga inkomsternas utveckling i Sverige under 1900-talet*, Lund 1980.
- Rydén, Göran, *Hammarlag och hushåll. Om relationen mellan smidesarbete och smedshushållen vid Tore Petrés brukskomplex 1830–1850*, Uppsala 1990.
- Schumpeter, Joseph A., *Capitalism, socialism, and democracy*, New York 1942.
- Storrie, Donald, *The job creation potential of the service sector in Europe. Final report 2000*, D. Anxo & D. Storrie (red.), Luxemburg 2001.
- Tanzi, Vito, & Schuknecht, Ludger, *Public Spending in the 20th Century. A Global Perspective*, Cambridge 2000.
- Tedebrand, Lars-Göran, ”Remigration from Sweden to America”, i: *From Sweden to America. A History of the Migration. A Collective Work of the Uppsala Migration Research Project*, H. Runblom & H. Norman (red.), Uppsala 1976.
- Tjänstefakta 2009. Tjänstesektorn i samverkan*, Stockholm 2009.
- Tjänstesektorns storlek – Sysselsättning, produktivitet, förädlingsvärde, andel av BNP, andel av export med särskilt fokus på KIBS*, Arbetspapper/PM 2010:14, Östersund 2010.
- Toynbee, Arnold, *Lectures on the Industrial Revolution of the Eighteenth Century in England*, Oxford 1884.
- Wallander, Jan, *Flykten från skogsbygden, En undersökning i Klarälvsdalen*, Stockholm 1948.
- Wrigley, Edward Anthony, *Poverty, Progress, and Population*, Cambridge 2004.
- Wrigley, Edward Anthony, *Energy and the English Industrial Revolution*, Cambridge 2010.